

РЕКОНСТРУКЦІЯ ГОЛОВНИХ УБОРІВ ЗА ДЕКОРАТИВНИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ ІЗ ПОХОВАНЬ СКИФ'ЯНОК (версії загальної класифікації)

За останні роки значно зросла кількість наукових праць з історії костюмів давнього населення. У численних публікаціях подано відтворення різних компонентів убрання. Це стало можливим, насамперед, завдяки розширенню джерельної бази дослідження та застосуванню науково обґрунтованих методик.

Як відомо, фахівці розрізняють три види реконструкцій: автентичну, аподиктичну, гіпотетичну¹. Дві з них: аподиктична та гіпотетична — є найпоширенішими способами відтворення вбрання за археологічними матеріалами. Ці моделі реконструкції об'єктів вимагають особливих методів. Їх виробляли впродовж майже століття.

Найповніше, у порівнянні з іншими історичними періодами і народами, вивчено костюми Скифії, а найбільше наукових розвідок висвітлюють результати дослідження жіночих головних уборів. Їх вигляд можна уявити за фрагментами, тобто — різноманітними оздобами, зафіксованими *in situ*, залишками текстилю, шкіри. Увагу дослідників завжди привертала металева декор. Власне, одна з перших праць, у якій розглянуто скифське убрання, з'явилася на світ завдяки яскравій знахідці у кургані Велика Близниця². Йдеться про “золотий калаф” — пластини-оздоби головного убору, які вимальовують його форму. Вона нагадує зрізаний конус, перекинутий догори широкою основою. Відомий вчений Л. Стефані аналізував не тільки убір, але й одяг дійових осіб у сценах “битви грифонів з арімаспами”, зображених на поверхні декоративних елементів “калафа”. На думку науковця давньої художник передав особливості скифського убрання. Зовнішній вигляд жителів Північного Причорномор'я зацікавив І.Є. Забеліна. Вчений аналізував археологічні знахідки і зіставляв із образотворчими пам'ятками. Порівнюючи скифське вбрання з середньовічним руським одягом, І.Є. Забелін намагався зрозуміти витоки деяких видів складових костюма³.

Наприкінці XIX ст. відомий науковець А.С. Лаппо-Данилевський узагальнив відомості про скифський костюм у монографії “Скифские древности”. Автор розглянув убрання

скіфів, зіставляючи їхні образи із зображеннями персів, даків, парфян, сарматів. Скласти уявлення про вигляд скіфів дослідникові допомогли відомості давніх авторів про Північне Причорномор'я, а крім того, археологічні знахідки — фрагменти одягу та різні категорії прикрас. Всі джерела, розглянуті в монографії, містять інформацію про чоловічий костюм. Жіночий представлено фрагментарно, тому що на той час не було достатньо пам'яток⁴.

У праці німецького дослідника Г. Вейса “Внешний быт народов с древнейшего до наших времен” є розділ, написаний для російського видання книги, присвячений убранню скіфів. Автор проаналізував писемні джерела, зображення, прикраси із курганів Куль-Оба, Чортомлик. Одяг “західних скіфів” вчений порівняв з костюмами їхніх сучасників, а крім того, приділив велику увагу текстилю, шкірі, з яких виготовляли компоненти костюмних комплексів⁵.

Варто відмітити працю І. Толстого та І. Кондакова “Русские древности”, а саме другий випуск цієї книги: “Древности скифо-сарматские”. Хоча автори підкреслили подібність між скіфськими та персидськими костюмами, але різні деталі скіфського вбрання одержали від І. Толстого та І. Кондакова російські назви: чоловічі куртки — кафтани, жіночі головні убори — кокошники⁶.

Отже у XIX ст. дослідники розглядали три види джерел — образотворчі, писемні та археологічні пам'ятки, аналізуючи їх з точки зору “іранської” належності скіфів. Цю тезу не заперечував і П.К. Степанов у монографії “История русской одежды”.⁷ Але костюм “скіфської цариці”, представленої на пластинках зі сценою “богиня з дзеркалом і юнак з ритонем”, на думку науковця, можна зіставити з народним російським убранням. Зокрема, головний убір скіф'янки нагадує так званий кокошник⁸. Зазначимо, що цим словом (від “кок” — гребінь) позначають різні за формою, висотою та декором убори, які належать до так званих корон. Їх особливість полягає у фігурних контурах налобної частини. Кокошник — знімна деталь, яку накладали на шапочку — “кіку”.

Якісно новий підхід до вивчення скіфського вбрання запровадив відомий дослідник археології доби раннього заліза М.І. Ростовцев. Науковець мав на меті виробити методи відтворення різних елементів костюмів. Зокрема, вчений зібрав

відомості про металеві прикраси жіночих головних уборів. Для оздоблення останніх, за спостереженнями М.І. Ростовцева, використовували набори декоративних елементів: маленькі пластинки різної форми, довгі стрічки, “підвіски на стойках”, обідки з підвісками. За цими археологічними матеріалами М.І. Ростовцев та П.К. Степанов вперше реконструювали форму головного убору. Дослідники детально розглянули комплект золотих деталей оформлення убору скіф’янки, похованої в кургані Чортомлик (Дніпропетровської обл.). Автори зазначають: “Одним з пунктів для нас повинен бути, звичайно, південноросійський матеріал, але зрозуміти його можна тільки у порівнянні з одночасними грецькими головними уборами та одночасними, а також більш ранніми та більш пізніми головними уборами асіро-вавілонськими та іранськими”. За висновками М.І. Ростовцева та П.К. Степанова парадний головний убір скіф’янок був досить високим, складної форми: спереду мав вигляд конуса, а збоку — циліндра. Таким чином, вчені поєднали фронтальний та профільний ракурс відображення жіночих образів, представлених на пам’ятках торевтики: на пластині з кургану Карагодеуашх показано жінку в конусоподібному уборі, а на мініатюрах зі сценою адорації (курган Чортомлик) — скіф’янка в циліндричному уборі з опуклою передньою частиною⁹.

Значний внесок у розробку методики реконструкції головних уборів за археологічними знахідками зробив Г.Н. Боровка¹⁰. Дослідник відновив форми конкретних уборів за оздобами з кургану Чортомлик. За висновками Г.Н. Боровки в парадних костюмах скіф’янок були убори і конусоподібної, і циліндричної форми. Останні, тобто циліндричні, Г.Н. Боровка назвав “скіфський калаф”. Обидва типи уборів доповнювали покривалами. Важливість дослідження науковця в тому, що він здійснив систематизацію прикрас, виділив ознаки, притаманні наборам декоративних засобів, призначених для оформлення уборів різних видів.

Розвідки М. Ростовцева та Г. Боровки мають велике значення для розвитку палеокостюмології. Але після їхніх публікацій деякий час ні археологи, ні мистецтвознавці не зверталися до теми “Скіфський костюм”. Впродовж 60-тих років минулого століття, коли почали широко вивчати різні ареали скіфської культури, фахівці зібрали матеріали — різноманітні

фрагменти головних уборів, одягу, взуття, а також прикраси, хоча спеціально костюми населення Скіфії не розглядали.¹¹

У 70–тих роках минулого століття значно зросла кількість археологічних знахідок, за якими можна відтворити убрання населення Скіфії. Найчисленнішими були різні категорії металевого декору головних уборів. Результатом вивчення різноманітних оздоб стали реконструкції форм уборів. Наприклад, за наборами прикрас із курганів Херсонської області створено кілька їх варіантів.¹²

Завдяки накопиченню матеріалів — фрагментів різних компонентів убрання — з'явилася можливість звернутися до семантики декору костюмів. Так В.А. Іллінська виявила певні поєднання різних типів пластинок, зображення на яких належать до кола сонячних знаків¹³. Питання змісту окремих мотивів та образів, а також цілісних візерунків, вміщених на головних уборах, а також знакові функції останніх у відповідності до форми, розглянуто в працях Т.В. Мірошиної, Л.С. Ключко.¹⁴ Глибокий аналіз усіх фрагментів убрання скіф'янки та дитини, похованих у бічній камері кургану Товста Могила, вирізняє дослідження Б.Н. Мозолевського. Зокрема, автор відновив форму жіночого головного убору на підставі чітко зафіксованого розташування прикрас, намітив реперні точки для відтворення інших деталей костюма. У контексті теми визначено характерні риси компонентів убрання скіф'янки. Слід відмітити, що це одна з небагатьох праць, у якій розглянуто жіночий костюм, а не тільки окремі елементи¹⁵.

Аналіз скіфських уборів здійснив С.А. Яценко в монографії “Костюм Древней Евразии”. Автор звернувся до монументальної скульптури, еллінського вазопису, торевтики, археологічних знахідок.¹⁶

Цей короткий огляд праць з історії скіфського костюма свідчить не тільки про велику зацікавленість науковців до теми, але й про їхні намагання виробити теоретичні засади відтворення різних елементів убрання. Насамперед, це комплексний та компаративний аналіз археологічних та писемних пам'яток. Зазначені способи вивчення джерел дозволяють накреслити пунктирні лінії, за якими можна відтворити, тобто реконструювати костюмний комплекс або його складові. Слід наголосити, що реконструкція — не тільки результат, але також і метод вивчення костюма, адже в деяких аспектах вона

відповідає такому поняттю, як моделювання: перенесення характеристик одного об'єкта на інший з метою визначення його особливостей та перевірки достовірності гіпотез. Важливе значення у відтворенні костюмів праісторичних народів мають і досягнення етнології: палеокостюмологи послуговуються потужним апаратом, спираються на деякі теоретичні засади, залучають спостереження етнографів та етнографічні колекції.

Спеціалісти з історії костюма виявили, що до найважливіших знакових елементів убрання належать головні убори. У повсякденному житті віддавали перевагу їх практичним властивостям, а у святковому костюмі, як правило, саме на убори покладали демонстрацію етнічних, соціальних, статусних, вікових емблем.

Дослідження істориків костюма та етнологів, а також практичні спостереження етнографів, дозволяють розподілити всі об'єкти, що належать до категорії "головні убори", на такі види: платові, стрічкові та шапки. Заслужує на увагу думка Г.С. Маслової про те, що в окремий вид уборів слід виділити корони різної форми та близькі до них типи¹⁷. До короноподібних належать також стефани.

Таку систематизацію здійснено за загальним виглядом та утилітарними властивостями. Щодо символічного навантаження, то воно могло бути однорідним для уборів усіх видів в залежності від семиотичного статусу¹⁸. Шапки складають дві групи: тверді (жорсткі) та м'які убори. Їх суттєві характеристики "закодовано" у формах, які є сталою типологічною ознакою.¹⁹

Найдавнішими за походженням, мабуть, є наголовні покривала та стрічкові убори різних груп та типів (налобні пов'язки, вінки, діадеми). Простота форми сприяли, з одного боку, їх поширенню в убранні багатьох народів, а з іншого — спонукали до застосування різноманітних декоративних засобів. Обидва види належать до уборів, які мають глибокі корені: вони, мабуть, були в жіночих костюмах, які носили за доби неоліту — бронзи в Середземномор'ї, деяких регіонах Центральної та Північної Європи. Етнолокальну та соціальну специфіку стрічок та покривал відбивали матеріали виготовлення, розміри, оздоблення, та інші деталі.

Серед археологічних знахідок — декоративних елементів головних уборів, виділено оздоби стрічок та покривал. Стосовно перших, тобто налобних пов'язок, то це золоті смужки з

рельєфними візерунками — метопіди, пластинки різної форми, намисто²⁰.

Платові головні убори, тобто зроблені з відрізка тканини: покривала, хустки. Вони були різної форми та розмірів, хоча переважали прямокутні, облямовані по краях золотими аплікаціями, а також намистом, і за цими знахідками визначено розміри полотниць та інші характеристики²¹.

Археологічні матеріали (декоративні елементи та образотворчі пам'ятки) свідчать, що в парадних костюмах скіф'янки зазвичай поєднували усі види головних уборів. Такі комплекти, очевидно, були підпорядковано ідеї демонстрації соціальних та етнолокальних характеристик убрання.

Жіночий репрезентативний костюм найчастіше акцентували шапки. Це “жорсткі” або “тверді” убори циліндричного, конусоподібного та напівсферичного абрису. Для їх виготовлення застосовували спеціальний крій, каркаси з гнучких гілочок верби, а також повсть, шкіру²².

Для відтворення святкових (представницьких) головних уборів необхідно виявити певні точки опертя, від яких можна “відштовхнутися” у пошуках аргументів для обґрунтування реконструкцій. Перший крок у цій роботі — аналіз різноманітних знахідок, щоб скласти уявлення про можливі форми уборів. Важливе місце посідають декоративні залишки шапок, а також пам'ятки образотворчого мистецтва. Так, зображення на мистецьких витворах IV ст. до н.е., знайдених у скіфських курганах, свідчать, що жінки, які мешкали тут, носили шапки конусоподібної та циліндричної форми. Вони мають глибокі корені походження. Навіть побіжний перегляд джерел з історії костюма подає відомості про значне поширення базових форм та їх варіантів у костюмах населення давнього світу (на території Середземномор'я, Передньої та Середньої Азії, тощо) у часовому діапазоні, який нараховує не одне тисячоліття.

Зосередимо увагу на уборах, які можна віднести до циліндричних. Визначення — недосконале, тому що, насправді, силует шапок більш складний і не завжди відповідає строгим рамкам геометричної фігури, тобто циліндрові — деякі типи мають незначні розбіжності між нижнім та верхнім діаметрами²³.

Джерелом інформації про убори, що належать до групи циліндричних, є пам'ятки торевтики із курганів Скіфії. Одна з

них — знахідка з кургану поблизу с. Сахновка, Черкаської обл.: прямокутна пластина, на якій вміщено багатофігурну композицію з центральним персонажем — жінкою в ошатному костюмі. Її голову увінчує висока циліндрична шапка з пласкою верхівкою. Такі убори одержали назву полос.²⁴ Сахновська пластина відповідає принципам декорування циліндричної форми. Її використовували як аплікацію, прикріпивши на фронтальній частині убору.²⁵

Циліндрична шапка з пласкою верхівкою є елементом убрання богині, представленій у позі оранти на сережках із курганів Товста Могила, (Дніпропетровської обл.) та поблизу с. Любимівка (Херсонської обл.)²⁶.

Ще один різновид циліндричних уборів: невисока шапочка має дугоподібний виступ над лобом і звужується на потилиці, тобто її абрис нагадує так звану стефану. Такий компонент убрання “богині з дзеркалом” показано в сцені “адорації” на золотих мініатюрах з курганів Мелітопольського, Чортомлик, тощо (зараз відомо вже 9 реплік)²⁷. Як було сказано раніше, вбрання скіф’янки, змальоване на прямокутних пластинках, аналізували дослідники ще в ХІХ–ХХ ст., назвавши головний убір кокошником. Ці матеріали не можна обійти увагою, вивчаючи джерела для реконструкції шапок, які носили жінки з племен Скіфії.

Дугоподібний контур фронтальної частини підкреслено в уборі, який увінчує голову богині, змальованої на пластинках — деталях сережок (знахідки в кургані № 10 (п. 3) поблизу с. Велика Знамянка (Запорізька обл.). Оздоблення убору зосереджено в трьох зонах, відокремлених одна від іншої опуклими лініями. Спереду нижній край шапки плавною дугою вигинається над бровами, а ззаду прикрашений стрічками, які лягли на плечі жінки — по дві зліва на справа²⁸.

Фігурне оформлення передньої частини убору, можливо свідчить про ще один вид уборів, притаманних населенню Північного Причорномор’я — йдеться про так звану стефану. В еллінському костюмі стефани, стленгїди складали окрему групу діадем²⁹. Образотворчі та археологічні матеріали, знайдені на землях Скіфії, дозволяють скласти уявлення про грецькі убори із зазначеної категорії. Наприклад, голову богині Гери увінчує красива “корона” у вигляді півмісяця — її зображення бачимо на підвісці з кургану поблизу с. Велика Білозерка (Запорізька обл.).³⁰ Найбільш яскраві пам’ятки — так звані фігурні посудини-

ни із Фанагорії. Йдеться про лекифи, оформлення яких — скульптурні зображення Афродіти, Сирени, Сфінкса³¹. Відомий вчений Б. Фармаковський, розглянувши ці художні витвори, відзначив, що вони є “характерним явищем перехідної епохи V — IV ст. до Р.Х.” Акценти у створених образах зроблено на головні убори та волосся, щоб підкреслити ідею безсмертя та вічного світла.³²

Грецькі стефани, можливо, були архетипами для скіфських уборів. Про це свідчить зображення на пластинках, зафіксованих у кургані № 1 поблизу с. Вовківці (Сумська обл.)³³. Фігурні мініатюри вирізані за контуром зображення жіночої голівки. Давній художник показав кругле обличчя з повним підборіддям, великими мигдалеподібними очима. Особливо привертає увагу головний убір жінки: його можна зіставити з пишними стефанами, зображеними на фанагорійських посудинах. Скіф'янки, ймовірно, в цей час носили схожі за формою та змістом убори.

Вивчення деяких категорій оздоб — дугоподібних пластин та обідків з підвісками — викликає припущення про їх специфічний характер: можливо, зазначені вироби прикрашали убори, які належать до виду “корони”, а за виглядом нагадують стефани. Адже у прикладному мистецтві населення Євразії виявлено загальну закономірність: візерунки підкреслюють пропорції предмета, окреслюють основні лінії, за якими можна уявити його контури. Тобто, між формою уборів та декоративними елементами існував зв'язок. Дугоподібні пластини “вималювали” абрис стефани, яку поєднували з невисоким полосом. На цю думку наводять давньоруські убори: відомо що для оздоблення циліндричних шапочок (їх називали “кіка”) виготовляли знімні налобні прикраси (“чело”, “очельє”)³⁴.

Головні убори з фігурною фронтальною частиною були у складі костюмів представниць скіфської еліти. Оздоби, які свідчать про це, зафіксовано в курганах Чортомлик, Велика Рижанівка, М.І. Веселовського (к. № 9 поблизу с. Мала Лепетиха), № 22 (п. 2) поблизу с. Вільна Україна, Товста Могила. Спільним декоративним елементом у всіх наборах прикрас є дугоподібні пластини, які облямовували верхній край. Крім того, дуже характерні деталі — “обідки з підвісками” та “підвіски на стойках”. Останні, крім Чортомлика, знайдено у курганах Великий Рижанівський, Деев, Куль-Оба, Бабина Могила.

Дугоподібні аплікації прикрашали також убори, які належать до іншого виду. Йдеться про шапочки, які за силуетом відповідають визначенню калафа або модія: тобто, такі, що нагадують кошик: невисокі, з увігнутими стінками, опуклими “денцями” чи та “маківками”. Реконструкцію уборів зроблено завдяки точній фіксації золотих пластин різної форми, які склали коштовний комплект. Насамперед, привертає увагу набір оздоб з кургану Тетянина Могила (Дніпропетровська обл.)³⁵. Треба зазначити, що залишки убору добре зберегли не тільки його обриси, але й місце кожної пластинки (рис. 1).

Рис. 1. Реконструкція головного убору за матеріалами з кургану Тетянина Могила (Дніпропетровська обл.).

На підставі чіткої фіксації декору відтворено убір в кургані № 22 поблизу с. Кам'янка (Миколаївська обл.). Його форму (перекинутий зрізаний конус) відбивають прямокутні ажурні пластинки, на яких представлено міфічні образи та пальметка. Верхній край оформлено обідками з підвісками. Убір вирізняє опукле денце, на якому прикріплено круглі пластинки із зображенням сцени “терзання”³⁶ (рис. 2).

Наведені реконструкції є підставою для того, щоб відтворити головний убір за деталями декору з кургану № 22 (п. 1)

поблизу с. Вільна Україна (Херсонської обл.)³⁷. Дослідник кургану О.М. Лесков ретельно зафіксував усі прикраси небіжчиці, похованої в досить пишному костюмі. Почнемо з голови. На черепі і вище були розкидані з олої пластинки. Серед них вирізняється метопіда (34,5×3 см) — її орнаментальне поле розділено традиційно на дві частини — на верхньому фризі вміщено рослинний візерунок, а знизу — незвично широкий фриз з овів. Але зараз звернемо увагу на 12 аплікацій, якими було оздоблено, ймовірно, шапочку. Серед них: 4 дугоподібні пластини із зображенням грифона і сфінкса в геральдичній позиції (15,8×2,3; 13,3×2,5; 15,9×2,2; 12,6×2,2 см), вузькі ажурні прямокутні пластинки з таким же сюжетом (13,6×2,6; 13,3×2,2; 5,7×2,4; 6,2×2,2 см), 4 ажурні смужки шириною 3 см, різної довжини (17,1; 18,3; 4,4; 5 см), на яких вміщено композицію з пагонів та квітів арацеї. Ці декоративні елементи — прямокутні пластини, смужки відповідають циліндричній поверхні. О.М. Лесков зазначив щодо форми головного убору: “наявність не лише прямокутних, але й дугоподібно вигнутих платівок дозволяє, використовуючи досвід старих реконструкцій, припустити, що він мав вигляд кокошника”³⁸. Але для оформлення верхнього краю убору, який нагадує стефану, використовували аплікації іншого абрису. Згадані пластини вирізняються розмірами, характером вигину: кожна з них нагадує частину окружності. Ми застосували метод макетування, щоб уявити контури фігури, утвореної з’єднаними між собою пластинами (рис. 3). Як бачимо, це дуга, між кінцями якої великий проміжок. Ймовірно, аплікації були прикріплені на денці шапки, форма якої зрізаний конус чи кошик. Розміри верхньої основи — 78 см (вирахували при макетуванні), а нижня — 56–60 см (дорівнює розмірам голови). Стінки убору спереду та з боків прикрашали золоті смуги. Верхній ряд — ажурні пластини з

Рис. 2. Реконструкція головного убору за матеріалами з кургану № 22 поблизу с. Кам'янка (Миколаївська обл.).

відповідають циліндричній поверхні. О.М. Лесков зазначив щодо форми головного убору: “наявність не лише прямокутних, але й дугоподібно вигнутих платівок дозволяє, використовуючи досвід старих реконструкцій, припустити, що він мав вигляд кокошника”³⁸. Але для оформлення верхнього краю убору, який нагадує стефану, використовували аплікації іншого абрису. Згадані пластини вирізняються розмірами, характером вигину: кожна з них нагадує частину окружності. Ми застосували метод макетування, щоб уявити контури фігури, утвореної з’єднаними між собою пластинами (рис. 3). Як бачимо, це дуга, між кінцями якої великий проміжок. Ймовірно, аплікації були прикріплені на денці шапки, форма якої зрізаний конус чи кошик. Розміри верхньої основи — 78 см (вирахували при макетуванні), а нижня — 56–60 см (дорівнює розмірам голови). Стінки убору спереду та з боків прикрашали золоті смуги. Верхній ряд — ажурні пластини з

рослинним візерунком (довжина 44,8 см), а нижче — накладки із зображенням грифона і сфінкса (довжина фриза — 38,8 см). Висота убору — 7–10 см (рис. 4). За параметрами він близький калафові з Великої Близниці, також уборам, про реконструкції яких написано вище: Тетянина Могила, курган № 22 поблизу с. Кам'янка.

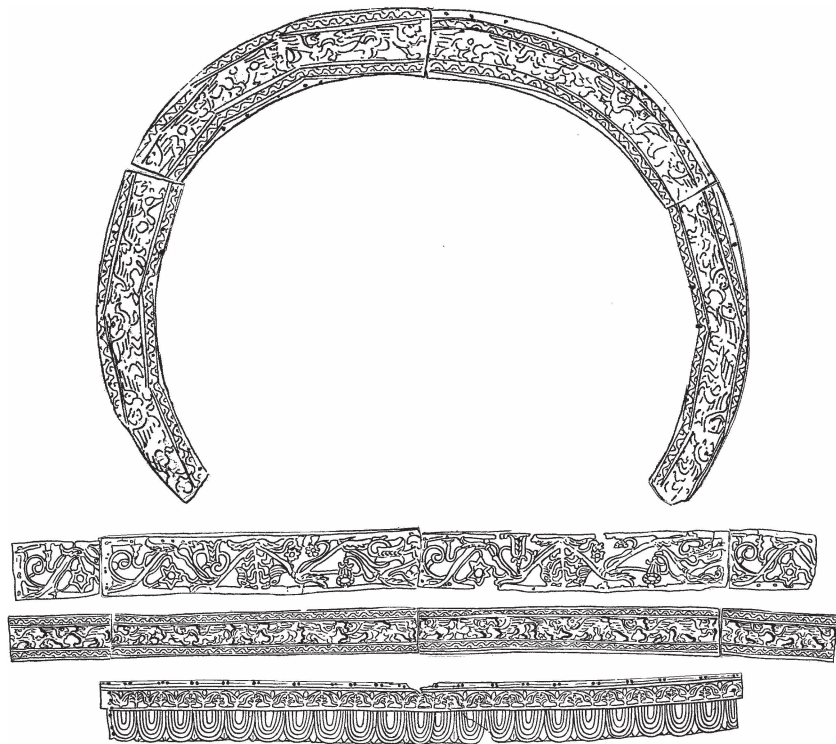

Рис. 3. Схема розміщення декоративних деталей з кургану № 22 (п.1) поблизу с. Вільна Україна (Херсонська обл.).

Комплект уборів жінки, поховання якої дослідили в кургані № 22 (п. 1), включав, крім налобної стрічки та шапки, покривало. Воно закривало неприкрашену ділянку. Оздабами покривала були прямокутні пластинки із зображенням грифона. Їх нашивали по краях відрізка тканини. Складовою ансамблю головних уборів є сережки. І хоча вони належать до типу кільцеподібних, але справляють враження вишуканого ювелірного виробу, адже до кожного кільця приєднано по 10 підвісочок у вигляді мініатюрної круглої пластинки (рис. 4).

Рис. 4. Реконструкція головного убору за прикрасами з кургану № 22 (п.1) поблизу с. Вільна Україна (Херсонська обл.).

криті, а навпаки — гармонійно поєднані з калафами та іншими уборами (стефанами, стленгідами, тощо).

Повернемося до знахідок в кургані № 22 поблизу с. Вільна Україна. В іншому похованні — № 2 при небіжчиці знайдено набір ювелірних виробів, які прикрашали пишний головний убір³⁹. Його форму реконструйовано в результаті аналізу набору золотих декоративних елементів. Комплект з прямокутних та дугоподібних пластинок, обідків з підвісками свідчать про циліндричну форму шапки. Її поверхню вкрито спереду та з боків золотими оздобами. Пластинки розміщували ярусами, поєднуючи однотипні деталі. Нижній край убору прикрашено ажурною стрічкою (три фрагменти) з вишуканим орнаментом, в якому листя аканта переплітається з квітами лотоса та арацеї. Над ним — два ряди видовжених прямокутних пластин (чотири екземпляри). На них майстер зобразив під зірочкою (так званий солярний знак) фантастичних істот в геральдичній позі (тобто, обернені назустріч одна до одної) з припіднятими передніми лапами. На кожній пластині зображено по три пари міфічних образів (зліва направо): крилатий бик та грифон, а в арці, яку ніби утворюють їх ноги — коник-стрибунець, далі два грифони, а між ними — їжак. В кінці фриза — грифон і сфінкс, між якими вміщено жука скарабея. Зображення

Описана група уборів, як вже сказано, за силуетом відповідає параметрам, які виділяють калаф. Ми пропонуємо залучати назву “скіфський калаф” саме для таких шапочок, що нагадують кошик. Всі інші — полоси, а їхні варіативні особливості слід зафіксувати за “іменем” кургану.

Скіфські та еллінські убори, схожі за абрисом, віддзеркалюють давні традиції, втілені у ставленні до жіночого волосся. Так, жоден “портрет” скіфської богині не дозволяє уявити її зачіску: вона захована під шапкою (котра досить низько насувана на лоб) та покривалом. Пишні локони еллінок не за-

підкреслено зверху та знизу смужками із “перлинок” — маленьких опуклих кружалець. Над цими аплікаціями — дві ажурні дугоподібні пластини з рослинним орнаментом. Оформлення завершують декоративні обідки з амфороподібними підвісками (рис. 5).

Рис. 5. Реконструкція головного убору за прикрасами з кургану № 22 (п.2) поблизу с. Вільна Україна (Херсонська обл.).

Відтворений убір, можливо, імітує стефану. Зверху було прикріплено покривало, мабуть, з легкої тканини, розшите по краях золотими пластинками із зображенням коня (втілення божественних сил природи, бога сонця)⁴⁰.

Обидві жінки, поховані у цьому кургані — представниці аристократичного роду (чи родів?). Різні головні убори свідчать про різні функції в суспільстві, соціальний та сімейний стан, а також — вік. Убір, оформлений, як стефана, можливо, відзначав жрецький статус скіф'янки. Але це тема іншого дослідження. Можемо тільки підкреслити, що на території Скіфії убори представниць аристократичних клів, маючи деякі відмінності в деталях, були призначені для демонстрації символів богів життєдайних сил природи.

Отже, набори декоративних елементів відбивають особливості жіночих головних уборів. Їх різноманітність відповідає такій схемі класифікації: 4 види — платові убори, налобні пов'язки, стефани (чи корони), шапки. Останні поділяємо на м'які та жорсткі, які розрізняються за формами. Це основна типологічна ознака. Вирізняються такі типи: конусоподібні, полосоли чи модії та "скіфські калафи". Оздоблення уборів привертає увагу гармонійним поєднанням глибокого змісту і краси.

Примітки:

- ¹ *Доде З.В.* Костюм как репрезентация историко-культурной реальности: к вопросу о методе исследования // Структурно-семиотические исследования в археологии. – Т. 2. – Донецк, 2005. – С. 306–307.
- ² *Стефани Л.* Керченские древности в Императорском Эрмитаже. – Вып. I. – Гробница жрицы Деметры. – Спб, 1873. – С. 6.
- ³ *Забелли И.Е.* История русской жизни с древнейших времен. – Ч. I. – М., 1876. – С. 175.
- ⁴ *Лаппо-Данилевский А.* Скифские древности. – Спб, 1887. – С. 51–61.
- ⁵ *Вейс Г.* Внешний быт народов с древнейшего до наших времен. – М., 1875–1879. – С. 38, 148, 194, рис.28,6.
- ⁶ *Толстой И., Кондаков Н.* Русские древности в памятниках искусства. – Вып. 2. Памятники скифо-сарматские. – М., 1889. – С. 2–71.
- ⁷ *Степанов П.К.* История русской одежды. – Вып. 1. – Пг., 1915. – С. 15–40.
- ⁸ Там само. – С. 22.
- ⁹ *Ростовцев М.И., Степанов П.К.* Эллино-скифский головной убор // ИАК. – Вып. 63. – С. 69, 100.

- ¹⁰ *Боровка Г.Н.* Женские головные уборы Чертомлыцкого кургана // ИРАИМК – 1921. – Т.1. – С. 169.
- ¹¹ *Петренко В.Г.* Правобережье Среднего Приднепровья в V–III вв. до н.э. – М., 1967. – С. 38–45; *Ильинская В.А.* Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посульда). – К., 1968. – С. 37–38, табл. XXII, 4; *Онайко Н.А.* Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV–III вв. до н.э. – М., 1970. – 216 с.
- ¹² *Лесков О.* Скарби курганів Херсонщини. – К., 1974. – С. 87–88; *Ключко Л.С.* Реконструкція скифських головних жіночих уборів (за матеріалами Червоноперекопських курганів) // Археологія. – 1979. – № 31. – С. 16–28; *Мирошина Т.В.* Об одном типе скифских головных уборов // СА. – 1977. – № 3. – С. 79–94.
- ¹³ *Іллінська В.А.* Золоті прикраси скифського архаїчного убору // Археологія. – 1972. – № 4. – С. 73–79.
- ¹⁴ *Мирошина Т.В.* Скифские калафы // СА. – 1980. – № 1. – С. 30–45; *Мироштина Т.В.* Некоторые типы скифских женских головных уборов IV–III вв. до н.э. // СА. – 1981. – № 4. – С. 46–69; *Ключко Л.С.* Скифские налобные украшения IV — III вв. до н.э. // Новые памятники древней и средневековой художественной культуры — К., 1982. – С. 37–59; *Ключко Л.С.* Новые материалы к реконструкции головных уборов скифянок // Древности Степной Скифии. – К., 1982. – С. 118–130; *Ключко Л.С.* Реконструкція конусоподібних головних уборів скифянок // Археологія –1986 — № 56. – С. 21–43; *Ключко Л.С., Васіна З.О.* Реконструкція жіночого вбрання за знахідками у “Великому кургані М.І. Веселовського” // Музейні читання: Матеріали наук. конф. Музею історичних коштовностей України — філії Національного музею історії України. – К., 2002. – С. 150–169.
- ¹⁵ *Мозолевський Б.М.* Товста Могила. – К., 1979. – С. 200–205.
- ¹⁶ *Яценко С.* Древний костюм народов Евразии. – М., 2006. – С. 53–54, 58, 74–75.
- ¹⁷ *Маслова Г.С.* Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX — начала XX века. – М., 1984. – С. 50–54.
- ¹⁸ *Богатырев П.Г.* Вопросы теории народного искусства. – М., 1971. – С. 299; *Гаген-Торн Н.И.* Женская одежда народов Поволжья. – Саратов, 1960. – С. 51–52.
- ¹⁹ *Ключко Л.С.* Реконструкція конусоподібних ... С. 21–43; *Ключко Л.С., Васіна З.О.* Реконструкція жіночого вбрання за знахідками ... – С. 150–169.
- ²⁰ *Ключко Л.С.* Скифские налобные украшения ... – С. 37–59.

- ²¹ *Вейс Г.* Внешний быт народов с древнейших до наших времен. – Т. 1. – М., 1873. – Рис. 260, 262, 264.
- ²² *Клочко Л.С.* Реконструкція конусоподібних ... — С. 24.
- ²³ *Силантьева Л.Ф.* Коринфские терракотовые статуетки из Пантикапея // ТГЭ. – Т. XIII. – 1972. – С. 32.
- ²⁴ Там само
- ²⁵ *Клочко Л.С.* Скифские налобные украшения ... – С. 40; *Бессонова С.С.* Религиозные представления скифов. – К., 1983. – С. 100–104.
- ²⁶ *Клочко Л.С.* Реконструкція скіфських головних жіночих уборів... – С. 16–28.
- ²⁷ *Тереножкин А.И., Мозолевський Б.Н.* Мелитопольский курган. – К., 1988. – С. 128–130, рис. 149; *Алексеев А. Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык.* – К., 1991. – С. 97.
- ²⁸ Музей історичних коштовностей України: Альбом / Л.С.Клочко, О.П. Підвисоцька, О.В. Старченко та інш. – К., 2004. – С. 66, кат.№ 35.
- ²⁹ *Вейс Г.* Внешний быт народов с древнейших до наших времен. – Т. 1. – М., 1873. – С. 137.
- ³⁰ Музей історичних коштовностей України... — С. 77, кат. № 46.
- ³¹ *Фармаковский Б.В.* Три полихромные вазы в форме статуеток, найденные в Фанагории // Записки Российской Академии истории материальной культуры. – Петербург, 1921. – С. 45.
- ³² Там само. – С 41.
- ³³ Музей історичних коштовностей України... — С. 59, кат. № 28.
- ³⁴ *Пушкарева Н.Л.* Женщины древней Руси. – М., 1989. – С. 165.
- ³⁵ *Клочко Л.С., Мурзин В.Ю., Ролле Р.* Головний убір з кургану Тетянина Могила // Археологія. – 1991. – № 3. – С. 48–52.
- ³⁶ *Клочко Л.С., Гребенников Ю.С.* Скифский калаф IV в. до н.э. // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. – К., 1982. – С. 35–45.
- ³⁷ *Лесков О.* Вказ. праця. – С. 87–88.
- ³⁸ Там само. – С. 87.
- ³⁹ Там само. – С. 87–89
- ⁴⁰ Музей історичних коштовностей України... С. 52, кат. 21.